

цінностей, оприявнених у Шевченковій спадщині та відгуках письменників про неї, до активного розвитку читацької компетентності. Увага до самостійної критичної думки людини, її індивідуальних почуттів і життєвого досвіду закладена в основу методичної концепції проф. О. Куцевол, і це передбачає глибоке осмислення художніх відгуків літературної шевченкіани про життєтворчість Кобзаря.

Як рекомендацію хочемо висловити побажання доповнення посібника найновішими творами літературної української шевченкіани, зокрема драмами О. Денисенка “Сердечний рай, або Оксана” та В. Працьовитого “Остання любов Тараса Шевченка” та ін.

Потрібність посібника очевидна: маємо надію, що таким чином учителі-словесники, викладачі й студенти філологічних спеціальностей ВНЗ, учні загальноосвітніх навчальних закладів різного типу отримають своєрідний путівник у світі літературної шевченкіани. Також матеріал цього видання можна використати у ВНЗ як підручник зі спецкурсу (чи курсу за вибором) “Літературна Шевченкіана в середній школі” або елективного курсу для профільної школи.

Загалом високо оцінюємо працю проф. Ольги Куцевол, що вирізняється багатим фактичним матеріалом, оригінальним підходом до аналізу та вирішення поставлених завдань, високою інформативністю, і вважаємо, що книга “Вивчення життя і творчості Кобзаря через художню рецепцію літературної шевченкіани” може бути в майбутньому доповнена й перевидана більшим накладом, тим паче що її схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах Комісією з української літератури Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

УДК 81'36:001

Христіанінова Р. О.,
доктор філологічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ СИНХРОННОЇ ПЕРЕХІДНОСТІ

Рецензія на монографію Л. Шитик “Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові” (Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 474 с.)

Вивчення мовної системи не може бути всебічним і глибоким, якщо воно обмежене тільки аналізом її типових (ядерних) елементів, позаяк ці елементи не ізольовані один від одного, між ними немає порожнього простору – він заповнений перехідними одиницями. Дослідження перехідних фактів дає змогу прослідкувати взаємодію мовних одиниць, їхню динаміку, тобто побачити “роботу мови” як надскладної системи. Тому студіювання синкретизму мовних одиниць постає актуальним для сучасної лінгвістичної науки, яка постулює необхідність комплексного дослідження лінгвальних явищ. Оскільки ж викінченого, логічно впорядкованого опису синхронної перехідності в системі складних речень і пов'язаних із ними синтаксичних одиниць української літературної мови дотепер

ми не мали, вихід у світ монографії “Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові” є на часі. Авторка зацентувала свою увагу на типології перехідних явищ у системі складних речень і створила кількаплощинну модель синхронної перехідності синтаксичних одиниць.

Перед аналізом змісту проведеного дослідження звернемо увагу на форму його репрезентації. Текстовий матеріал супроводжують численні таблиці, крім того, до роботи додано схеми, які виструнчують отримані результати, роблять їх зримими. Заслугує похвали також стиль викладення матеріалу – Л. Шитик чітко й зрозуміло формулює основні положення й висновки, виважено обґрунтовує свою власну позицію, коректно дискутує з мовознавцями.

Розв'язуючи конкретні завдання синкретизму в системі складних речень, авторка монографії водночас поглиблює й виструнчує теорію синхронної перехідності загалом (Розділ I. Науково-теоретичні засади дослідження явищ перехідності в сучасній лінгвістиці). Зокрема, вона вибудовує типологію синхронної перехідності з опертям на площини її реалізації: внутрішньорівнева // різнорівнева, внутрішньорангова // різнорангова, спільнокатегорійна // різнокатегорійна; упорядковує поняттєво-термінологійний апарат для номінації перехідних лінгвоутворень; розробляє методику лінгвістичного аналізу синкретичних одиниць. Застосування створеної кількаплощинної моделі синхронної перехідності дало змогу дослідниці виокремити у сфері складного речення внутрішньоранговий спільнокатегорійний, внутрішньоранговий різнокатегорійний та різноранговий синкретизм, виявам кожного із яких присвячено окремий розділ. Такий підхід до аналізу перехідних явищ є, на нашу думку, перспективним, він відкриває нові можливості для дослідження розгляданого феномену в інших підсистемах мови. Виризнимо також як важливе досягнення виокремлені різновиди синкретизму, зокрема розчленований (синтетичний) і нерозчленований (дифузний). Констатуємо, що внесок Л. Шитик у розроблення теорії перехідності є вагомим і безперечним. Водночас маємо й певні зауваження до цього розділу, які аж ніяк не спрямовані на заперечення поглядів дисертантки, а швидше мають характер побажання. Авторка рецензованої праці виокремлює три різновиди синкретизму – розчленований (синтетичний), нерозчленований (дифузний) і відмінковий (грамемний). Сумніви викликає доречність подання в цій низці третього компонента, адже в його основу покладено параметри, які аж ніяк не становлять опозиції до перших двох.

Вартий високої похвали другий розділ – “Основні вияви внутрішньорангової спільнокатегорійної синхронної перехідності у сфері складного речення”, у якому дослідниця найскрупульозніше обстежила синкретизм складнопідрядних, складносурядних, безсполучникових та складних речень зі взаємозалежними частинами. Типологічний опис цих конструкцій здійснено на структурно-семантичних принципах їх класифікації. Загальновідомо, що наукове дослідження повинне мати певний відправний пункт, від якого має відштовхуватися пошукувач. Таким відправним пунктом для Л. Шитик стало чітке окреслення чинників породження синкретизму складних речень, серед яких вона визначила синкретичне категорійне значення опорного слова, подвійні синтаксичні зв'язки

підрядної частини з головною, лексико-граматичні особливості опорного або контактного слова предикативної частини, специфіку сполучних засобів, невідповідність змісту формі, лексичне наповнення предикативних частин (підрозділ 2.3). Жоден із цих чинників не викликає сумнівів. Абсолютно погоджуємося з думкою авторки монографії про те, що ці чинники діють комплексно й вибірково в межах різних типів складних речень. Проте, на наше переконання, можна було б ці чинники ранжувати на: 1) універсальні, що працюють у всій системі складних речень (невідповідність змісту формі, лексичне наповнення предикативних частин), 2) такі, що застосовні в межах кількох, але не всіх типів складних речень (лексико-граматичні особливості опорного або контактного слова предикативної частини – для складнопідрядних, безсполучникових і речень зі взаємозалежними частинами, специфіка сполучних засобів – для складнопідрядних і складносурядних речень) та притаманні тільки складнопідрядним реченням (синкретичне категорійне значення опорного слова головної частини, подвійні синтаксичні зв'язки підрядної частини з головною).

Висловимо свої роздуми з приводу поліаспектної інтерпретації синкретизму складнопідрядних речень. Перехідність означених речень у роботі проаналізовано чи не найширше. Насамперед до безперечних заслуг авторки монографії віднесемо чітке ранжування синкретизму складнопідрядних речень на формальний, значеннєвий та формально-значеннєвий, що дало змогу розкрити внутрісистемну взаємодію цих речень. Ідентифікацію формальних і значеннєвих властивостей кількох типів складнопідрядних речень, що збігаються в конкретній конструкції, дослідниця проводить виважено, обґрунтовуючи свої міркування на тлі виокремлених чинників синкретизму. Зазвичай із її потрактуваннями ми погоджуємося і приймаємо їх. Проте інколи, на нашу думку, дисертантка занадто розширює межі синкретизму. Наприклад, у реченні *Ох і важко, як довго тебе не бачу* (Люко Дашвар) вона вбачає синкретичне суб'єктно-об'єктно-умовно-причинове значення (с. 222), хоч тут, як видається, поєднані об'єктне й умовне, можливо, певною мірою ще й часове значення. Серед прикладів трапляються речення, які навряд чи можна вважати синкретичними, зокрема: **Важливо, щоб авторитет, – хай навіть авторитет роду людського – ніколи не підміняв собою думку людства** (Б. Кроче) потрактоване як суб'єктно-об'єктно-цільове (с. 223), **Уявлялося, як щодня, щороку рулетка чи рейсфедер не виходять з рук** (І. Ле); **Але ж почувалося, що повітря наповнене ним** (І. Ле) (с. 223) – як суб'єктно-якісні. На наше переконання, ці речення мають суто суб'єктне значення. Так само пошукувачка (швидше, помилково) стверджує, що в реченнях *Микола Михайлович наосліп, бо злива не дозволяла розплющувати очей, попростував до ящиків з гербаріями* (Я. Гримайло); *Наосліп, бо страх додавав їй сили, кинулась тікати* (<http://books.google.com.ua/books?id>) (с. 151) підрядні частини уточнюють у головній частині обставину причини й зараховує такі речення до складнопідрядних уточнювальних, що мають ознаки розчленованих і нерозчленованих конструкцій. Річ у тім, що прислівник *наосліп*, на відміну від *зосліпу*, визначає не причину дії, а спосіб її виконання, подібно до прислівників

мовчки, пошепки, пішки, рачки, верхи тощо. Відповідно в зазначених реченнях підрядна частина причини не може бути уточнювальною. Видається, у таких реченнях якоюсь мірою можна вбачати різнорангову синхронну перехідність, оскільки підрядна частина має деякі ознаки вставлення.

Не зовсім послідовними постають погляди авторки на складні речення зі взаємозалежними частинами. Поступуючи ці конструкції як окремий тип складних речень (с. 214), дослідниця водночас розглядає синкретичні побудови з ознаками речень зі взаємозалежними частинами і складнопідрядних як вияв внутрішньорангової спільнокатегорійної синхронної перехідності (підрозділ 2.5), хоча за такої вихідної позиції їх краще було б трактувати як вияв внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму.

Привертають увагу неординарні міркування Л. Шитик щодо витлумачення синкретизму безсполучникових складних речень. Вони значною мірою відмінні від тих, що ми мали донині, і, як видається, перспективні. Насамперед авторка монографії переконливо аргументує основну рису синкретизму безсполучникових конструкцій – його дифузність, тобто злитість, нерозчленованість, де “в зародку перебуває і сурядність, і підрядність” (с. 239), а також різноманітні синтезовані семантико-синтаксичні відношення. Ці думки підтверджено аналізом широкої значеннєвої палітри різних безсполучникових конструкцій. Найширший значеннєвий синкретизм виявлено у межах пояснювальних безсполучникових речень, він репрезентований чотирнадцятьма підтипами, а окремі підтипи мають ще й по кілька різновидів (с. 240–254), що вияскравлено в таблиці 2.5 (с. 254–257).

Третій розділ – “Типологія явищ внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму в системі складного речення” – присвячено аналізу зон перетину складносурядних, складнопідрядних та безсполучникових складних речень. Услід за В. В. Бабайцевою, Л. Шитик виокремлює чотири ланки перехідності: 1) між складносурядними і складнопідрядними; 2) між складнопідрядними та безсполучниковими; 3) між складносурядними і безсполучниковими; 4) між складносурядними, складнопідрядними та безсполучниковими (с. 261). Цей підхід мусимо визнати раціональним, він дав змогу систематизувати матеріал, виструнчити типологію розглянутих синкретичних речень. Із-поміж них беззастережно сприймаємо внутрішню типологію перехідних сурядно-підрядних складних речень, яку дослідниця будує з опертям на формальні та значеннєві показники цих конструкцій, виокремлюючи складні речення: 1) сурядні за формою і підрядні за значенням; 2) підрядні за формою і сурядні за значенням; 3) сурядно-підрядні за формою та значенням (с. 264–276).

Перспективним і таким, що заслуговує безперечного схвалення, вважаємо також аналіз частково фразеологізованих підрядно-сурядних складних речень (підрозділ 3.3), які ще й дотепер на матеріалі української мови є малодослідженими. Питання фразеоконструкцій порушували здебільшого побіжно, у зв'язку з вивченням інших проблем (маємо на увазі статті Г. Ситар, Г. Глушкової, О. Іванченко, Н. Шульжук, кандидатські дисертації М. Личук, С. Шевчук та окремі завваги в підручниковій літературі), отже, солідаризуємося з

думкою авторки рецензованої монографії, що “дослідження таких синтаксико-фразеологічних одиниць актуальне з огляду на потребу з’ясування їхнього статусу в системі складного речення” (с. 279). Дослідниця наголошує на тому, що в системі складних речень наявні численні випадки реалізації фразеопобудов, вони охоплюють майже всі різновиди складних конструкцій – складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові речення (с. 278). Зосередивши свою увагу довкруг частково фразеологізованих підрядно-сурядних складних речень, авторка монографії цілком умотивовано наголошує, що задекларовані конструкції демонструють міжрівневий синкретизм, “є ніби “двічі синкретичними”: для них характерні ознаки фразеологічного і синтаксичного ярусів, а також їм притаманний внутрішньоранговий синкретизм – вони синтезують ознаки різних типів складних речень – складносурядних і складнопідрядних” (с. 279). Ця думка не викликає сумніву, проте спонукає до певних роздумів, а саме: постає питання про доцільність опису фразеологізованих підрядно-сурядних складних речень у межах третього розділу. Можливо, їм варто було б присвятити окремий розділ? Тим паче, що, пропонуючи кількаплощинну модель типології синхронної перехідності, авторка праці насамперед виокремлює внутрішньорівневу і різнорівневу перехідність (с. 23), а в роботі детально розглядає тільки внутрішньорівневу перехідність, що постає у внутрішньоранговій спільнокатегорійній (Розділ 2), внутрішньоранговій різнокатегорійній (Розділ 3) та різноранговій (Розділ 4) площинах.

В останньому розділі роботи – “Різнорангова синхронна перехідність синтаксичних одиниць” – схарактеризовано структурно-семантичні та функційні особливості різнорангових синкретичних одиниць – перехідних утворень між простим і складним реченням – та умотивовано синкретичний статус конструкцій із чужою мовою.

Важливим, неординарно потрактованим моментом монографії є розгляд конструкцій із чужою мовою. Дослідниця створила виважену типологію цих конструкцій та визначила їхнє місце в синтаксичній системі української мови (підрозділ 4.2). Новою є спроба врахування для аналізу зазначених утворень двох типів диференційних ознак – різних способів передавання чужої мови та способів її викладу в художньому творі, на основі чого авторка виокремлює в межах конструкцій із чужою мовою два види опозицій – “пряма мова // непряма мова”, “чужа мова // авторська мова” (“мова персонажів // мова автора”) (с. 374–375). Між протилежними членами цих опозицій дослідниця перекидає місточок – синкретичні утворення, що синтезують їхні диференційні ознаки. Синкретичні побудови, що заповнюють простір між прямою і непрямою мовою, авторці дисертації вдалося чітко визначити й розлого проаналізувати – це вільна пряма мова, внутрішня пряма мова, невласне-пряма мова та вільна непряма мова (с. 377–401). Натомість опис зони перехідності в опозиції “мова персонажів // мова автора” позбавлений такої чіткості. Зокрема, на с. 375–376 лише коротко окреслено, що до цієї зони належать тематична мова та введена мова. Крім того, хотілося б мати ґрунтовніше пояснення, як перетинаються опозиції “пряма мова //

непряма мова”, “чужа мова // авторська мова” (“мова персонажів // мова автора”), оскільки, характеризуючи синкретичні утворення, виокремлені в межах першої опозиції, дисертантка подекуди трактує їх і в площині протиставлення “авторська мова // чужа мова” (“мова автора // мова персонажів”) (с. 390–392).

Висловлені побажання й зауваження, на наше переконання, не є принциповими, вони посутньо не впливають на загальну концепцію роботи, стосуються здебільшого дискусійних питань або мають побажальний характер і на загал не знецінюють вагомості оригінального й самостійного дослідження Л. Шитик.

Отже, можемо резюмувати, що монографія Л. Шитик “Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові” своєчасний наробок, який є безсумнівним внеском в українську лінгвістичну науку. Дослідження так само має й безперечне практичне значення, основні його положення прислужаться у викладанні курсу сучасної української мови, передовсім синтаксису, у спецкурсах і спецсемінарах, науково-дослідній роботі аспірантів і магістрантів.